

Інна Нагрибельна
доктор педагогічних наук,
професор кафедри філології,
доцент,
завідувач кафедри філології
Херсонського державного університету

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОГО ЗАПАСУ УЧНІВ ЗАСОБОМ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

У статті порушено проблему формування сучасного мовного носія в контексті розвитку його лексичного запасу. Акцентовано увагу на самостійній роботі як ефективному засобі, що сприяє опануванню лексичної системи української мови. Репрезентовано різні за формою (типами, видами) вправи й завдання для самостійної роботи над лексикою на уроках української мови.

Ключові слова: лексична система української мови, лінгводидактика, лексема, самостійна робота, комунікативні якості мовця, синонімічний ряд.

В статье анализируется проблема формирования современного носителя языка в контексте развития его лексического запаса. Акцентируется внимание на самостоятельной работе как эффективном средстве изучения лексической системы украинского языка. Представлены разные по форме (типам, видам) упражнения и задания для самостоятельной работы над лексикой на уроках украинского языка.

Ключевые слова: лексическая система украинского языка, лингводидактика, лексема, самостоятельная работа, коммуникативные качества говорящего, синонимический ряд.

Комунікативна мета засвоєння української мови в загальноосвітній школі передбачає володіння мовою як функціональною системою й вимагає під час організації процесу навчання орієнтуватися на принципи системності

(системна організація мовного матеріалу, взаємозв'язок усіх аспектів мовної системи) і комунікативності (сфера застосування мови, тема, ситуація, функціонування мовних явищ у мовленні).

Такий взаємозв'язок комунікативних і власне мовних системних принципів засвоєння мови найбільш доцільним вбачається саме в лексиці та є найнеобхіднішим через те, що лексика пов'язана з позамовною дійсністю, зі світом предметів, явищ, понять, з історико-культурним досвідом народу – носія мови.

Актуальність даного матеріалу зумовлена тим, що великий пласт мовознавчої науки – лексичної системи – викликає у школярів значні труднощі, спричинені тим, що перед ними стоїть завдання оволодіти не тільки мовною, але й комунікативною компетенцією. Відповідно до цього виникає потреба у формуванні та підготовці мовної особистості школяра, який володіє вміннями співвідносити мовні засоби з умовами спілкування, вільно й аргументовано висловлювати власну думку в різних комунікативних ситуаціях. Саме завдяки тому, що людина має багатий лексичний запас, вона може реалізувати себе як особистість, як повноправний член суспільства, громадяни якого взаємодіють між собою, що виявляється у процесі постійної комунікації. Мова – це засіб комунікації людей, яка охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, без неї воно б не могло б існувати. Формування лексичного запасу школярів, активізація їх лексичного арсеналу сприяє збагаченню інтелектуальних здібностей, вихованню в школярів почуття любові до рідного слова, формує розуміння його багатства, краси, виражальних властивостей, виховує повагу до рідної мови, а отже й до її носіїв, до держави. Означені фактори підтверджують значущість системної роботи над лексикою в усіх ланках навчання її.

У теорії та методиці навчання лексики накопичено чималий досвід роботи над лексичними одиницями на уроках української мови, що знайшов своє відображення у працях І. Вихованця, С. Карамана, Л. Лисиченко, С. Омельчука; М. Пентилюк, Г. Передерій, К. Плиско, Т.

Смолянiнової та iн. [1;3;4]. Значно менше уваги придiлялося аспекту самостiйностi школярiв в опануваннi лексикою. Слiд зауважити, що сприймання, усвiдомлення та використання учнями лексем у власному мовленнi вiдбувається не тiльки пiд керiвництвом учителя в межах вивчення програмового матерiалу, а й засобом самостiйної навчальної дiяльностi. З огляду на означене акцентуємо увагу формуваннi лексичного запасу шляхом самостiйної роботи на уроках української мови.

У “Психолого-педагогiчному словнику” поняття “самостiйна робота” витлумачено як метод навчання та самоосвiти, передумову дидактичних зв’язкiв рiзних методiв мiж собою. У процесi самостiйної роботи суб’єкти навчальної дiяльностi виступають як активнi творчi особистостi, як творцi власної культури, ерудицiї, готовностi до майбутньої дiяльностi [5, с.675].

У сучаснiй лiнгводидактицi iснують рiзнi науковi пiдходи до класифiкацiї форм, типiв i видiв самостiйної роботи. Аналiз наукової лiтератури та перспективного педагогiчного досвiду вчителiв дозволив видiлити такi: за безпосереднього керiвництва вчителя (викладача), за опосередкованого керiвництва й без керiвництва вчителя (викладача); типи самостiйної: за зразком, творчо-конструктивнiй, за рiвнем самостiйностi, за ступенем складностi навчального матерiалу [2,с.170-171].

Пропонуємо приклади вправ i завдань для самостiйної роботи учнiв, що сприятимуть якiсному формуванню лексичного запасу.

1. Погрупуйте за зразком поданi слова у синонiмiчнi ряди, доповнiть їх самостiйно дiбраними словами, пiдкреслiть серед них стрижневе. Користуючись словником синонiмiв, пояснiть смисловi вiдтiнки та емоцiйне забарвлення слiв кожного синонiмiчного ряду.

Зразок. *Балакун – торохтiй, цокотун, щебетун, лепетун, балагур.*

Плакати, красивий, ледар, рюмсати, гожий, вродливий, нероба, чепурний, ледацюга, ревти, пхинькати, гарний.

Словник. *Балакун – балакуча людина; торохтiй – той, хто говорить багато, безперестанку i швидко; цокотун, щебетун – той, хто багато i*

жваво говорить; лепетун – той, хто любить поговорити; балагур – той, хто любить багато говорити, пересипаючи мовлення жартами.

2. Замініть за зразком подані ідіоми та фразеологічні звороти словами-синонімами з позитивним чи негативним забарвленням у лексичному значенні. Складіть і запишіть на вибір 2-3 синонімічні ряди, в яких фразеологічні синоніми пов'язувалися б з лексичними. При потребі користуйтеся словником синонімів та фразеологічним словником.

Зразок. *Гордиться, бундючиться, копилити губу, пишатися, гоноритися.*

Авгієві стайні, водити за носа, геркулесова праця, геєна вогненна, різати по живому, дати жару (перцю), накрити мокрим рядном, мозолити очі, бити байдики, поцілунок Іуди, як у Бога за пазухою, сон рябої кобили, бальзам надушу, копилити губу, не бачити смаленого вовка, припасти до серця.

3. Напишіть твір на тему «Світанок», використовуючи такі синонімічні ряди:

Іменники: *обрій, крайнебо, виднокруг, виднокіл; пейзаж, краєвид; музика, мелодія.*

Прикметники: *прекрасний, чарівний, чудовий, незрівнянний, божественний, мальовничий; незримий, непомітний.*

Дієслова: *жевриє, миготить, горить, мерехтить; спалахнула, сяйнула, загорілася, блиснула; розвидняється, світлішає; пробуджуються, просипаються; гомонять, шепотять, перемовляються.*

Прислівники: *піднесено, урочисто, святково; спокійно, тихо, ледь чутно.*

4. Допишіть значення кожного другого омоніма.

Кілька — невизначена мала кількість. Кілька —.... . Качка – гойдання на хвилях. Качка – ... . Ласка – доброзичливе, привітне ставлення до когонебудь. Ласка – ... . Ліра – грошова одиниця в Італії. Ліра – ... . Кар'єр – прискорений галоп, найшвидший біг коня. Кар'єр – .... Кардинал – співоча

пташка, яка живе в Америці. Кардинал – ... . Лама – у Тибеті та Монголії – монах-буддист. Лама – ....

5. Складіть речення з поданими словосполученнями.

Повітряні бурі, бурі ведмеді. Важлива справа, стати справа. Баштовий кран, водопровідний кран. Став на якір, невеликий став. Добре яблуко, працювати добре. Полярне коло, стояти коло дошки.

6. З'ясуйте, як впливають емоційно забарвлені антоніми на виразність прислів'їв.

Брехня стоїть на одній нозі, а правда – на двох. Доброго не бійся, а поганого не роби.

Добро не пропаде, а зло вмирає.

Згода дім будує, а розбрат руйнує.

Без добра і лихо не родить.

Розумний научить, а дурень намучить.

Пригадайте, які ви ще знаєте подібні прислів'я, і запишіть їх.

7. До поданих слів доберіть за зразком антоніми, складіть з ними речення і поясніть їхню функцію.

Зразок. Людина у щасті радісна, весела, а у біді, горі – сумна, сповнена страждання. (Р. Вихованець.)

Щастя, чесний, весела, правда, добре, любити, суворий, злий.

8. Використовуючи опорний матеріал, напишіть твір, заголовком до якого буде одне з поданих прислів'їв.

Повна бочка мовчить, а порожня гучить.

З добрим подружись, а лихого стережись.

Опорний матеріал: розумний, ерудований, начитаний, освічений, поверхові знання, вихвалитися, марнослів'я, хороша людина, тактовність, щиросердий, людяний, порядність, добросовісність, лицемір, неширий, заздрісний.

За умови методично доцільного використання вчителем репрезентованих видів самостійної роботи активізується пізнавальна діяльність школярів, стимулюється їх творча активність.

Представлений матеріал для самостійної роботи учнів передбачає практичну спрямованість у навчанні лексики, формуванні й удосконаленні комунікативних умінь і навичок на основі вже засвоєних лексичних понять, слова вивчаються з точки зору таких чинників: їх смислового значення, місця в загальній системі лексики, з боку походження, вживаності, сфери застосування в процесі спілкування, їх експресивно-стилістичного походження. Таким чином, школярі знайомляться із системою понять на рівні лексики, усвідомлюючи зв'язки між лексикою і граматиною, орфографією, стилістикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії [Текст] : [навч. посіб. для студ. вищих закладів освіти] / Станіслав Олександрович Караман. – К. : Ленвіт, 2000. – 272 с.
2. Нагрибельна І. А. Самостійна робота в системі підготовки майбутніх учителів початкових класів до навчання української мови:[монографія] / І.А.Нагрибельна.-херсон,2016.- С.170-171.
3. Омельчук С. Вивчення іменника на матеріалі лексичних новотворів: дослідницьке опрацювання [Текст] / Сергій Омельчук // Українська мова й література в сучасній школі. – 2012. – № 4. – С. 15–17.
4. Пентиліук М. І. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови [Текст] / М. І. Пентиліук, О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 1. – С. 15–20.
5. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів //Шапар В.Б , Олефір В.О., Куфлієвський А.С.-Х.:Прапор,2009, С 675.

